

УДК 728

Беляєв Т.В.,
Національний університет «Львівська політехніка»**СОЦІАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ В МІСЬКОМУ ЖИТЛОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ
В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ МІСЬКОГО ЖИТТЯ**

Висвітлено та проаналізовано сучасні трансформації міського способу життя, зроблено наголос на зростаючій увазі суспільства та науки до соціальних якостей міського середовища. Як ключову якість виділено можливість інтенсивної соціальної взаємодії, розкрито її значення у пошуку відповідей на виклики сьогодення. Наведені витоки та коротка історія досліджень впливу просторових структур будованого середовища на його соціальні параметри, розглянуто стан сучасних досліджень. На основі наявних досліджень зроблено первинну класифікацію просторових чинників, що впливають на інтенсивність соціальної взаємодії. Наголос зроблено на необхідності аналогічних комплексних досліджень, які б враховували локальний контекст та соціокультурні особливості міст України. Актуальність таких досліджень обґрунтована переліком викликів, які постають перед українськими містами та досить критичним поглядом на сучасний стан та тенденції в формуванні міського житлового середовища в Україні.

Ключові слова: *Міське житлове середовище, соціальна взаємодія, просторова організація житлового середовища, трансформація міського життя, ренесанс міст, сталий розвиток, сталі спільноти, демографічні зміни, мобільність, культурне різноманіття, безпека, регенерація*

Дедалі більша увага вчених звернена на якість міського середовища. Розвиток міст був визнаний Світовим Банком критичним питанням в 2008 році після того, як частка міського населення на планеті сягнула 49,9%. В той час, як особливо активними процеси урбанізації залишаються в країнах, що розвиваються, ряд країн, зокрема – США та Велика Британія прагнуть подолати негативні наслідки централізованого експансивного розселення, що виливається в пошуки нових моделей та способів реорганізації передмість та прагненні до більш щільного та інтенсивного житлового середовища (Бріджит Франклін, 2006)[7].

Особлива увага звернута до тих соціальних якостей, які характерні для міського способу життя, а зокрема – до можливості вільної та інтенсивної соціальної взаємодії. Соціальна єдність та взаємодія виділяються як один з ключових аспектів досягнення сталих спільнот та сталого суспільства в цілому.

Соціальна взаємодія тут розглядається як передумова участі в житті спільноти та поділі відповідальності за її майбутнє.

Обраний шлях до сталого розвитку вимагає відповідей на актуальні питання сьогодення, більшість з яких тією чи іншою мірою пов'язані з щоденним міжособистісним спілкуванням людей та іншими проявами соціальної взаємодії. Міське житлове середовище є безпосередньою ареною такої взаємодії і має просторово відповідати на соціальні, економічні та екологічні виклики сьогодення:

1. Демографічні зміни.

Старіння населення в розвинутих країнах, збільшення частки одинаків, батьків, що роздільно виховують дітей – демографічні явища, що знаходять своє відображення не лише в виникненні нових моделей житла таких, як «Assisted Living» та «Foyer», чи стандартах в галузі будівництва та архітектури (наприклад Life Time Homes), або в структурі житлового фонду через збільшення малометражних помешкань з малою кількістю кімнат, але й в зростаючій увазі до соціальних параметрів середовища. Так під тиском потенційних споживачів заклади з анонімним, стандартизованим підходом до догляду та опіки над людьми похилого віку відходять в минуле, їх замінюють моделі, що пропонують життя в спільноті та активну участь в ньому.

Не меншу роль соціальна взаємодія відіграє в зростанні дітей, коли під впливом присутності «іншого» виокремлюється і формується власне «Я» дитини і згодом, коли формується характер та ціннісні орієнтири. Ряд вчених, зокрема - Філіп Слатер та Крістофер Александер наголошують, що з відходом від моделі широких сімей (родин) атомарна сім'я (батько мати і діти), особливо з однією дитиною, є недостатнім середовищем для здорового зростання дітей, і більше того таке середовище шкідливо впливає на моральний та психічний стан батьків (Александер 1977, Слатер 1970)[2,13]. Гомогенне середовище дошкільних та шкільних закладів не дає цілковитої відповіді на потребу в спілкуванні в першу чергу з дорослими (не лише батьками), місцем такого спілкування і взаємодії є житлове середовище, а отже в ньому мають бути створені умови для виникнення та підтримки соціальних контактів не лише між дітьми, але й контактів дитина-дорослий, з врахуванням психологічних особливостей вступу та участі дітей в соціальній взаємодії.

Для одиноких людей працездатного віку соціальна взаємодія в житловому середовищі є альтернативою і доповненням до професійного спілкування та спілкування за інтересами (з територіально віддаленими друзями та знайомими), яке дуже часто може відбутися лише як результат цілеспрямованої діяльності, потребує певного вольового зусилля, через що редується і спрощується, а останнім часом – активно переноситься в віртуальний простір.

2. Мобільність населення, культурне та національне різноманіття

Індустріальна, а згодом постіндустріальна глобальна економіка з її надзвичайно стрімким переміщенням капіталу, інформації та ресурсів в пошуках максимальної вигоди та з зростаючою прірвою між багатими та бідними закрутила своєрідний міграційний вихор. Для частини населення мобільність та швидкість адаптації до нових умов стали запорукою того, що позиціонується як успіх і дуже часто виступають невід'ємною умовою доброї освіти чи високооплачуваної роботи. Виник цілий ряд професій, що вимагають постійної зміни місця проживання. Для інших зміна місця проживання є чи не єдиною умовою поліпшення злидених умов життя. Як наслідок населення планети дедалі більше переміщується.

Сучасні міста стали осередками культурного, національного та релігійного різноманіття, що несе за собою не лише можливість культурного обміну та взаємного збагачення, але й потенційну загрозу виникнення непорозумінь та протистояння. Вчені досліджують роль між групових та особистісних контактів та взаємодії у запобіганні виникненню конфліктів, а також у їх розв'язанні. Результати досліджень вказують, що важливим є те, хто і з ким може взаємодіяти та за яких умов і в який спосіб є можливою ця взаємодія. Тут варто згадати дослідження, які розглядають архітектуру та містобудування, як вираження влади, коли через просторову організацію утверджується нерівність між тими, хто має більше можливостей та ресурсів та тими, хто меншою мірою ними володіє (Маркус та Камерон, 2002)[11]. Зазвичай це виливається в процеси сегрегації та встановлення меж між групами. Сегрегація унеможливорює або обмежує можливість міжгрупової взаємодії та єдності, формує гомогенні середовища, які, як видно з досліджень Майд Аль Хамуда відзначаються надзвичайною інтенсивністю, проте обмеженістю соціальної взаємодії (Майд Аль Хомуд, 2003)[3]. Сегрегація унеможливорює культурний обмін і провокує соціальне напруження.

Як цінність дедалі частіше виступає різноманіття та змішання, коли в межах поселення населення не згруповане за певними ознаками (достаток, національність, соціальний статус, вік, сімейність...) але розпорошене та перемішане. Втім таке усвідомлення більшою мірою характерне для професійних середовищ та інтелігенції, спроби його насадити згори через адміністративні засоби часто зустрічає опір серед населення, тому «закриті спільноти» виникають поруч з «змішаними спільнотами».

3. Нові стосунки праця - житло

Пошуки більш компактних моделей розселення, які б дали змогу зменшити вплив на навколишнє середовище виявилися не лише в усвідомленні проблеми централізованих «міст праці» та розлогих «передмість життя» і

пошуку шляхів її вирішення, але й в спробі реінтеграції праці та житла. Розвиток засобів комунікації, зокрема – телефонного зв'язку та Інтернет та збільшення частки праці в невиробничій сфері та сфері послуг, а також в сфері інтелектуальної діяльності, створили умови для повернення частини робочих місць в безпосередню близькість з місцем проживання. Спершу в Скандинавських країнах, а згодом в США та інших країнах почали виникати «теле поселення» - нова модель розселення, зорієнтована на дистанційну професійну діяльність. Вирішення однієї проблеми породило іншу: ізолюваність, втрату частини середовища соціальної взаємодії та спілкування, необхідність його заміщення в безпосередньому житловому середовищі (Бріджит Франклін, 2006)[7].

4. Безпека

Ще одним важливим питанням сьогодення, яке невід'ємно пов'язане з питанням соціальної взаємодії є питання безпеки. Тут соціальна взаємодія та соціальна єдність, поруч з просторовою організацією, сприятливою для розвитку відчуття відповідальності та бажання мешканців доглядати і контролювати своє середовище, розглядаються як альтернатива до технічних засобів «всевидячого ока». В цих питаннях просторова організація виступає особливо важливою, оскільки вона має створити первинне відчуття безпеки та психологічного комфорту особи, яке уможливить взаємодію і спілкування, які, в свою чергу, через побудову соціальної мережі контактів підвищать рівень безпеки середовища в цілому (Альтман 1985, Ньюман 1976)[5,12], даючи відповідь на запитання «Чи їхали б Ви «зайцем» в автобусі, якби були особисто знайомими з усіма пасажирами?».

5. Регенерація міського середовища

Новітні уявлення про якість міського життя, поруч з змінами в економічній діяльності, мобільністю населення та розвитком різноманітних форм туризму призвели до того, що міста теж стали свого роду продуктами, які конкурують між собою задля можливості розвитку та процвітання. Чи не найвагомішою часткою іміджу міста є його соціальна атмосфера. Часто історично сформована вона як магніт приваблює тих, хто саме так уявляє ідеальні умови для відпочинку чи проживання. Перед багатьма містами постає питання збереження, а часом відновлення чи підвищення якості міського середовища. Ці процеси включають як нове будівництво, так і розвиток інфраструктури, регенерацію занедбаних та депресивних територій, регенерацію громадських просторів, тощо. Метою зазвичай є інтенсифікація використання та формування «духу місця», що передбачає і інтенсифікацію соціальної взаємодії (Бріджит Франклін, 2006)[7].

Втім вчені спостерігають і негативні наслідки зростання привабливості окремих територій чи міст загалом, оскільки спостерігається явище гентрифікації, коли ринок витісняє з певного середовища тих, хто причетний до формування його якостей на користь тих, хто володіє більшими фінансовими можливостями (Джейн Якобс, 2001)[9].

Сучасні дослідження соціальної взаємодії в будованому середовищі відбуваються в сферах психології (зокрема – психології довкілля), соціології, урбаністики та архітектури і переважно мають міждисциплінарний характер.

Ці дослідження розпочались в 60-их роках минулого століття і були в галузі архітектури та містобудування інспіровані вченими, що опонували модернізму та вбачали в ньому відхід від традиційних та природних соціальних якостей будованого середовища. Такі особистості, як Крістофер Александер, Ян Гель, Джейн Якобс, Кевін Лінч поклали основу для майбутніх досліджень. Попри різносторонність підходів (мова архетипних моделей Александера, концепція структурування простору та м'яких граней Геля) ці вчені спільно визнають, що привабливим є те середовище, в якому просторова організація є скоріше наслідком соціальної організації та створює комфортні умови для соціальної взаємодії, також спільним є наголос на локальних соціокультурних особливостях впливу просторових структур будованого середовища на соціальну взаємодію.

Новітні дослідження пов'язані з іменами Річарда Роджерса, Майка Бддульфа, Майд Аль Хомуда, Абу Газеха, Так Майд Аль Хомуд прив'язав можливість та інтенсивність соціальної взаємодії в житловому середовищі до поняття функціональної відстані між потенційними учасниками такої взаємодії (Майд Аль Хомуд, 2003), а Річард Роджерс є духовним та теоретичним натхненником міського ренесансу не лише в Великій Британії, але й в цілому англослов'янському світі (Бріджит Франклін, 2006)[7].

На основі наявних досліджень можна виділити дві основні групи чинників, що впливають на інтенсивність соціальної взаємодії в будованому середовищі: ті, що фізично уможливають взаємодію (можливість доступу, зустрічі, перебування спільно в певному просторі, можливість чути і бачити співрозмовника, можливість спільної діяльності) та ті, що створюють комфортні психологічні умови для виникнення взаємодії (відчуття безпеки та можливості відступу, невимушеність, можливість невербального спілкування через персоналізацію простору, наявність в просторі певних точок прив'язки «якорів» спілкування, тощо...).

На даний момент в світі діє цілий ряд програм, що безпосередньо пов'язані з трансформацією житлового середовища для досягнення в ньому бажаних

соціальних якостей. Серед них можна виділити програму «Зробимо житло домою»

В Україні дослідження в сфері соціально просторової взаємодії в будованому середовищі знаходяться на зародковій стадії (можливо це зумовлене тим, що такі дослідження не були пріоритетними в тій державі, яка існувала на час їх виникнення та розвитку). Часто реальні потреби та завдання випереджують теоретичну думку, тому до їх вирішення запрошуються фахівці з-за меж України (наприклад до ревіталізації депресивних територій м. Львова залучено фахівців з Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH), або вирішення зводиться до копіювання успішного досвіду, втім таке перенесення не завжди є успішним в суспільстві, що після розпаду тоталітарної міліцейської держави ще уражене «вірусом недовіри».

На даному етапі необхідне ґрунтовне та різностороннє вивчення цього питання, щоб розкрити локальні соціокультурні особливості соціальної взаємодії в будованому середовищі загалом та в міському житловому середовищі – зокрема.

Такі дослідження актуалізуються також тим, що в глобалізованому світі перед містами України постають ті ж самі питання та виклики, що й перед іншими містами світу. Абсолютно дотепер є модернізація наявного житлового фонду та громадських просторів, регенерація депресивних територій, розкриття туристичного потенціалу міст та місць, реакція на зміни в демографічній структурі населення, сприяння культурному обміну та протидія процесам сегрегації та гентрифікації.

Результати досліджень можуть бути корисними при розробці напрямних для проектування міського житлового середовища, використовуватися при розробці генеральних планів та планів зонування міських поселень, підготовці АПЗ на проектування споруд в міському середовищі, використовуватися архітекторами та урбаністами при проектуванні, а іноземним фахівцями - для кращого усвідомлення локального контексту та врахування особливостей соціальної взаємодії в будованому середовищі міст України.

Критично розглядаючи міське житлове середовище в Україні та його сучасний розвиток з точки зору сприятливості для соціальної взаємодії, можна зазначити, що:

В масовому житловому будівництві спостерігається засилля житла секційного типу (дуже часто - висотного), в той час, як цей тип мабуть найменшою мірою сприяє соціальній взаємодії мешканців.

Точкова забудова висотними об'єктами рідко створює позитивний простір, хоча саме на значенні позитивності простору та його належного

структурування наголошують дослідники соціальної взаємодії (Гель 1987, Льюїс, 2005)[8,10].

Дуже часто простір, в якому мала б відбуватися соціальна взаємодія є «залишковим» простором, що виникає не як результат осмисленого проектування, а як наслідок будівництва об'єктів, що його оточують. Аналогічно і благоустрій прибудинкових територій є «залишковим» і не сприяє соціальній взаємодії.

Також діючі проектні норми та практика будівництва фактично унеможливили повне структурування середовища, в якому, особливо в новій забудові, фактично цілком відсутній напівприватний простір, який Гель визначає, як м'яку грань і надає йому ключового значення в сприянні соціальній взаємодії (Гель, 1987)[8].

Широко застосовувані технологічні, об'ємно просторові та розпланувальні рішення й надалі формують переважно анонімне житлове середовище, не створюючи умов для персоналізації та самовираження, на яких наголошують соціальні психологи (Альтман 1985, Ньюман 1976)[6,12].

Втім спостерігаються зрушення в сторону приділення більшої уваги соціальним якостям середовища. Ці зрушення виявляються в локальних ініціативах мешканців, щодо трансформації їх житлового середовища в більш соціально жваве та привабливе, в вимогах майбутніх мешканців до якості нової житлової забудови (різноманітності, благоустрою та інфраструктури) чи нових громадських просторів, практичній діяльності окремих архітекторів, цілеспрямованих діях влади та місцевого самоврядування, скерованих на покращення якості міського середовища, зокрема – його туристичної привабливості.

Література

1. Abu-Ghazze, T. (1999). Housing layout, social interaction, and the place of contact in Abu-Nuseir, Jordan. *Journal of Environmental Psychology*, 19.
2. Christopher Alexander (1977). *A pattern language*. Towns, Buildings, Construction, New York, Oxford University Press
3. Majd Al-Homoud. FUNCTIONAL DISTANCE EFFECT ON SOCIAL INTERACTIONS IN MULTI-FAMILY HOUSING IN JORDAN. *Housing and Society*. Volume 30. 2003.
4. Al-Homoud, M., & Tassinary, L. (1997). External space enclosure affords neighborhood-level social interactions. *Proceedings of the Third International Convention on Urban Planning, Housing and Design*.
5. Altman, I. (1975). *The Environment and Social Behaviour*. Monterey, CA: Brooks/Cole.
6. Altman, I. & C. M. Werner (Eds.) (1985). *Home Environments*, 183-212, New York: Plenum Press
7. Bridget Franklin (2006). *Housing Transformations. Shaping the space of twenty-first century living*, London: Routledge.
8. Gehl, J. (1987) *Life Between Buildings: using public space*. New York: Van Nostrand Reinhold Co. (First published in Danish in 1980).

9. Jane Jacobs (2001) Time and Change as Neighbourhood Allies in Ideas that matter, Vol.3 №2
10. Sally Lewis (2005). Front to Back. A design agenda in urban housing, Architectural Press.
11. Markus, T. and Cameron, D. (2002) The Words Between the Spaces: buildings and language, London and New York: Routledge.
12. Newman, Oscar. Design Guidelines for Creating Defensible Space, US Government Printing Office, Washington D.C., 1976.
13. Philip E. Slater (1970). The Pursuit of Loneliness, Boston: Beacon Press.

Аннотация

В статье приведены и проанализированы современные трансформации городского образа жизни, сделано акцент на возрастающем внимании общества и науки к социальным качествам городской среды. Как ключевое качество выделено возможность интенсивного социального взаимодействия, раскрыто его значение для поиска ответов на вызовы современности. Раскрыты истоки и краткую историю исследований влияния пространственных структур жилой среды на ее социальные параметры, рассмотрено направление современных исследований. На основании результатов существующих исследований сделана первичная классификация пространственных факторов, влияющих на интенсивность социального взаимодействия. Ударение сделано на необходимости аналогичных комплексных исследований, которые бы учитывали локальный контекст и социокультурные особенности городов Украины. Актуальность таких исследований обоснована перечнем вызовов, с которыми сталкиваются города Украины и достаточно критическим взглядом на современное состояние и тенденции в образовании городской жилищной среды в Украине.

Annotation

This article provides an interpretation of recent transformation in urban living and stresses the key role of social qualities of contemporary urban environments. Opportunity and intensity of social interaction and cohesion are discussed as primer social qualities. Author reveals importance of social interaction in urban environments in answering challenges of modernity. Brief history and roots of socio-spatial investigations are presented as well as recent studies. General classification of spatial issues which affect social interaction is summed up. Emphasis is made on need of complex investigation of influence of spatial organization of urban built environment on quality and intensity of social interaction in Ukrainian cities. This need is actualized by list of challenges faced by Ukrainian cities and rather critical view on urban housing environment in Ukraine.